

Галина КОВАЛЬ

ЕТНОСТИЛИСТИЧНА РОЛЬ ПОРІВНЯНЬ У ПІСЕННИХ ТЕКСТАХ РІЧНОГО ЦИКЛУ

У статті розглядається один із засобів етностилістики — порівняння. Основа фольклорних компаративних конструкцій — психологічне відчуття подібності чи відмінності. За текстами календарного циклу порівняння розкривається як процес: суб'єкт — об'єкт — спільна ознака — образ.

Ключові слова: порівняння, етностилістика, художній образ, річний цикл, календарна поезія.

© Г. КОВАЛЬ, 2012

Сучасна наука вивчає етностилістику фольклорних текстів в різних напрямках — лінгвістичному, літературознавчому, культурологічному. Така зацікавленість очевидна, оскільки це невичерпний масив, що підлягає аналітичним розробкам. Наше завдання — висвітлити проблему у фольклористичному аспекті: представити зображальну, оцінюючу роль порівнянь, передати емоційно величній портретні замальовки, характеристики героїв, предметів, явищ тощо. Як стилістична фігура названий засіб вивчався ще з часів формування традиційної поезики, коли закладалось підґрунтя теорії художнього образу та тропів.

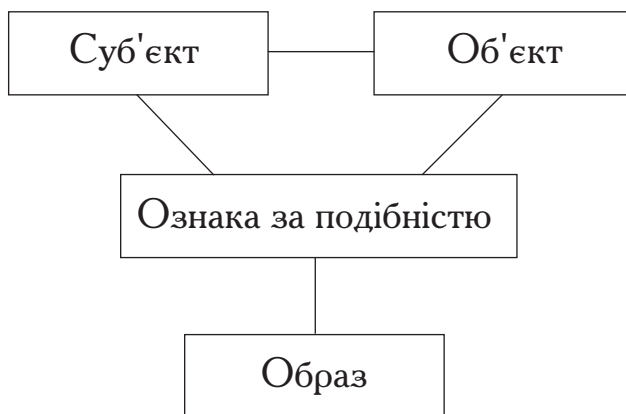
Порівняння формує художньо-образну систему фольклорного тексту. «Перед нами не раціональна розсудливість, а образне, картинне мислення, яке не має меж і не завжди підпорядковується законам логіки» [15, с. 80]. Це один із давніх способів осягнення і найменування навколишньої дійсності, означення предметів і явищ, їх оцінка, що образно, емоційно характеризують людину, природу, ситуації. О. Потебня зазначив, що сам «процес пізнання є процес порівняння» [21, с. 255]. Компаративні конструкції формуються на психологічному відчутті подібності, а це основа творчої сили розуму, яка впливає на відчуття. У фольклористичці порівняння вважається «універсальним тропом поетичної мови» [27, с. 313], побудованим на зіставленні двох предметів, понять, станів.

Основний вектор, закладений у поняття, — образне мислення, відображення чуттєвого сприйняття дійсності. Така конструкція властива для української календарно-обрядової жанрової палітри (колядок, щедрівок, риндзівок, веснянок, гаївок, купальських, рурсальних петрівчаних та обжинкових пісень). У фольклорному тексті порівняння пояснюється прагматичною інтенцією, через емоційний, естетичний ефект. Це засіб вираження найтонших відтінків поняття, який підсилює емоційність мови. Досить часто предметом порівняння виступають культурні концепти, які мають яскраві психологічні забарвлення, характерні саме для національної картини світу, специфічні реалії дійсності. Через наївне бачення людиною світу простежуються порівняльні складові. Структурний компонент порівнянь у фольклорі підтверджує тезу про те, що народна мова цінує короткі лаконічні конструкції й уникає складних, громіздких фраз.

Порівняння мають різні форми вираження, але в піснях річного циклу продуктивними виявилися про-

сті, які творяться за допомогою сполучників «як», «ніби», «що» та ін. Майже весь арсенал цих засобів спрямований на створення портрета персонажів.

У календарних творах домінуюче місце посідають конструкції, в яких реалізуються порівняння як процес: те, що порівнюється (суб'єкт), те, на підставі чого порівнюється (основа), те, з чим порівнюється (об'єкт). Об'єктна частина (власне порівняння) знаходиться у постпозиції до суб'єкта. Тому етнопоетичне порівняння подається за такою моделлю:

В основі цієї схеми домінантним є уподібнення, що маркує значення імітування, копіювання нових рис предмета чи явищ. Ознака може виражатися за кольором, формою, відчуттям, якістю тощо. О. Потєбня зауважив: «І в слові, і в розвинутому порівнянні висхідна точка думки є сприймання явища, яке безпосередньо діє на почуття» [22, с. 64].

Суб'єктом часто виступає людина, скажімо, *дівчина*, відповідно об'єктом — *зоря*: «До церкви йшла, як зоря зійшла» [18, с. 57.], «А ще красніща в батечка дочка, Як з церкви йшла, як зоря зійшла» [26, с. 51], «А ще красніша дівчина ваша. По хаті ходить, як зірка сходить» [28, с. 445], «Гаїлова дочка на вулицю вийшла, як зіронька вийшла» [24, с. 20]. Традиційне порівняння дівчини із зорею є досить поширеним у всьому фольклорному етнопісенному фонді. У календарній поезії символічні астральні образи досить часто залучаються до компаративістичних форм. Цей зв'язок пояснюється тим, що зоря — це ідеальний символ дівчини, жінки, довшеної краси [8, с. 113].

Щоб передати ідеальність образу дівчини, залучається об'єкт порівняльної конструкції — *свічка*, яка етимологічно пов'язана зі значенням світлий, бі-

лий: «До церкви йшла, як зоря зійшла, У церкві стоїть, як свічка горить» [11, с. 329] Об'єкт представлено в дії (горить), а це відображає динаміку людського життя, що асоціативно поєднується з вогнем, світлом, молодістю, згасання — смерть.

Об'єктом порівнянь часто виступають флорообрази, для прикладу — *квітка*: «Якби я така, як квіточка цеса» [16, с. 48]. Загальнофольклорний образ квітки варто розглядати як щось прекрасне, довшене, ідеальне, а особливо у компаративі.

Для поетизації вербальних текстів залучається зі світу флори образ ягід у зменшено-пестливій формі: «Це моя дочка, як ягідочка» [16, с. 54]; «Сама молода так, як ягода» [24, арк. 8]. Саме тут спільна ознака об'єкта і суб'єкта — краса, налітність, що асоціюється з молодістю. Такі влучні аналогії утворюють етнопоетичне порівняння, вимальовуючи ідеально досконалий образ української дівчини.

У календарній поезії зрідка трапляється об'єкт порівнянь — фаунообраз *бджола*: «Як пішла ж вона, як бджілочка по медочку» [18, с. 114]. Бджола у народній традиції наділялась жіночою символікою. У компаративній конструкції, де об'єкт та суб'єкт зображений у русі, створюють динамічний образ працюючої дівчини. Варто зазначити, що в давніх слов'ян бджола символізувала й кохання, бо поєднувала в собі «солод меду та гіркоту жала» [20, с. 21].

Річний цикл супроводжують тексти, де в порівняльні форми залучаються орнітологічні образи: «Ой на Івана на Купала, Вийшла Марія, як та пава» [10, с. 408]. Пáva — великий південноазійський птах родини фазанових, самці якого мають яскраве оперення і довгий барвистий хвіст, що розпускається у вигляді віяла. У народнопісенній традиції цього птаха розглядають як символ краси, розквітлої дівочої молодості [9, с. 429.] У зв'язку з цим компаративне значення відображає портретне окреслення героїні: ошатність, краса зовнішнього вигляду. Влучно підібраний образ (пави) вжитий для того, щоб передати окремі деталі, властиві лише йому. У веснянці об'єкт змінюється на лебідку: «Гуляю, гуляю, Як білая лебедонька на тихім Дунаю» [10, с. 206]. У цьому тексті дещо інше сприйняття об'єкта, який передає відмінне від попереднього уявлення пишності, краси на ніжність. Оскільки лебідь (лебідка) вважається символом чистоти як фізичної, так і духовної, тому асоціюється з дівчиною. Як бачимо,

основою порівняння необхідно вважати домінуючу ознаку чи ряд ознак. Компаративна конструкція функціонує лише за умови специфічних семантичних відношень між суб'єктом і об'єктом порівняння. Їх не завжди сприймаємо як тотожні, проте часто вони є співвідносними одиницями.

Загальний образ складається з окремих зовнішніх деталей. Так, до порівняння беруться окремі частини тіла — обличчя в демінутивній формі (личко), як суб'єкт, об'єкт — яблучко: «Біле личко, як яблучко» (обжинкова) [10, с. 446], «У мене личко, як яблучко, Сама — калина» (купальська) [10, с. 383]. Тут превалює візуальне сприйняття ідеальної форми, кольору яблука, яке переносять на суб'єкт (личко). Аналіз пісні дає підстави говорити і про другу частину: «Сама — калина», де теж наявна порівняльна конструкція, проте з опущенням сполучника. Одним із способів творення порівнянь використовується форма отождення:

*Вирыває си чом чорне терня,
Прикладує си д'своим вічийкам:
Дай же, Богойку, такі вічийка, як сесе терня,
Вирыває си чом маків цвіток,
Прикладує си д'своим личийкам:
Дай же, Богойку, такі личейка, як маків цвіт*
[26, с. 50].

Традиційними об'єктами порівнянь виступають «терен» та «маків цвіт». В основі етностилістичного вираження закладено форму (круглу) та колір (чорний, ніжнорожевий), які через асоціативне отождення творять ідеальний образ дівчини. Тут виявляється деталізоване мислення української пісенної традиції: проведення аналогії, в основі якої — якість кольору та форми. Такий етнообраз формується через народне художнє уявлення, мислення, емоції.

У компаративістичну форму вкладається не лише деталізоване, а й цілісне значення, тобто суб'єктом виступають не окремі частини тіла, а вже узагальнене поняття краси, неординарний об'єкт — літня роса: «А дівочька краса, як літня роса» [10, с. 172]. Образно та експресивно характеризує дівчину народне порівняння через явище природи. На фізичному рівні роса тлумачиться як краплі води, що осідають на поверхні ґрунту, рослин та інших предметів, коли з ними стикається охолоджений приземний шар води [6, с. 1086]. Етнопоетичне образне мислення влучно конструє компаративістичні пари,

взяті з навколишньої природи. В об'єкт (літня роса) закладено як темпоральні значення (літо), отже, молодості, так і візуальні чинники (наповненість, чистота, зрілість), що співвідносяться із зовнішнім та внутрішнім сприйняттям об'єкта, а все це виливається в один конкретний образ — вродливої дівчини.

За народними уявленнями, роса — це благодатна небесна волога. Саме в літній період вона найбільш наповнена, цілюща. В окремих текстах наявний мотив — святий Юрій відмикає небо і випускає росу, з нею ж першу зелень, тепло: «Відімкнути небо — випустити росу, Випустити росу — дівочу красу». Через порівняння формується ідеальний образ дівчини, особливо її зовнішній вигляд: одяг, прикраси:

*Ходить Параня по покоїку, з ружи квіт,
На ній сукенка, як на паненці, з ружи квіт,
На ній коралі, як на паненці, з ружи квіт*

[25, с. 31].

Значно менше в порівняльних конструкціях залучається образ парубка, поетизація його зовнішності. Проте у збірнику В. Гнатюка ми натрапили на гаївку, де суб'єктом виступають очі парубка, об'єктом — терен. «А у сусіди єден син, єден син, Сподобав ми ся, вражий син, вражий син. Там то оченьки, як тернок, як тернок. Там то бровоньки, як шнурок, як шнурок» [7, с. 201]. Народнопоетичне порівняння моделює відповідний спектр ознак подібності (за кольором та формою), в основі якого образно-асоціативне мислення. З одного боку, це портретна деталь, а з іншого — наповнення внутрішнім психологічним змістом стає знаком духовного життя людини.

Стале порівняння характерне для всієї фольклорної традиції, суб'єкт якого — *парубок*, об'єкт — *місяць*: «Ой красеню ясен, як місяць» [7, с. 21]. Інколи об'єкт конкретизується: «Їздить Богданко поміж копами, Як ясен місяць поміж зорями» [11, с. 143]. Образно культивується його військова характеристика. Щоб краще її виписати, герой наділяється надзвичайними атрибутами — шаблею, конем тощо (кінь «ударив копитами, як грім на небі, засіяли шаблі, як сонце з хмари») [14, с. 340], («падали кулі, як дробен дожджі, падали огні, як ясні зорі, падали мечі, яко місяці» [27, с. 39]). Метафоричні порівняння в зацитованому творі передають глибину народного мислення настільки влучно, що чітко постають в уявленні слухача. Такі образи в усній словес-

ності належать до високомистецьких. З цього приводу Б. Рубчак писав: «Чи може бути вдаліший образ меча, як у порівнянні його з місяцем («блиснем мечем, ясен місяцем») [24, с. 27—28], «За нами кулі, як бджолы гули» [5, арк. 220] — ця конструкція скоріш за все побудована на звукових асоціаціях за подібністю та чисельністю. Із загальної тенденції порівнянь вирізняється така, де суб'єктом є предмет на реалія — військове знаряддя, а об'єктом — абстрактне поняття: «За ними мечі, як блиск на небі» [1, арк. 10]. Таким чином, створюється етнопоетичний візуальний образ яскравого сяяння, світіння.

Інший рівень фольклорного мислення, який розкриває портретні характеристики, створює певний образ, уводячи до порівняльних форм суб'єкт — одяг, взуття: «На нім шепочка, як з баранчика, На нім чобітки, як фіялочки» [14, с. 21]. Перша частина «шепочка, як з баранчика» вказує на добротність матеріалу, а, отже, багатство, заможність, друга — «чобітки, як фіялочки» — демонструє асоціацію за кольором, крім того «сафіяночки» (сап'яночки) — чоботи з тонкої м'якої шкіри найрізноманітніших кольорів. В іншому тексті аналогічно сформоване порівняння за ознакою кольору: «Чорная шапочка, як галочка» [10, с. 408].

До компаративних конструкцій залучається не лише одна особа, а навіть цілий ритуальний гурт — колядники: «Вже-смо то вам вищебетали, Як ластовонька в гонтовім домі, Як соловієць в вишньовім саду, Як перепелонька близь береженька» [13, с. 291]; «Ми іще краще защебечемо, Як соловейко при тузі в лузі, Як зозуленька на нових дворах». В тексті наведеної колядки зображено орнітологічний об'єкт, який розкриває темпоральне значення (річний час). Соловей, ластівка, зозуля — образи-символи птахів, які приносять звістки про настання весни (літа). Ототожнення їх з колядницьким гуртом змодельовало влучне етнопоетичне порівняння, оскільки колядки сповіщають про новорічно-різвяний період.

Звернемо увагу ще на одну деталь в тексті — це простір перебування орнітологічних образів: «в гонтовім домі». Гонт — покрівельний матеріал у вигляді тонких дощок. Ними покривали будинки більш заможні селяни, бідніші — соломою. Це своєрідна вказівка на заможність господаря. Сад — окраса обійстя українця, невід'ємна частина національного

пейзажу. У фольклорі — це батьківський двір, дім. Варіант із Бойківщини:

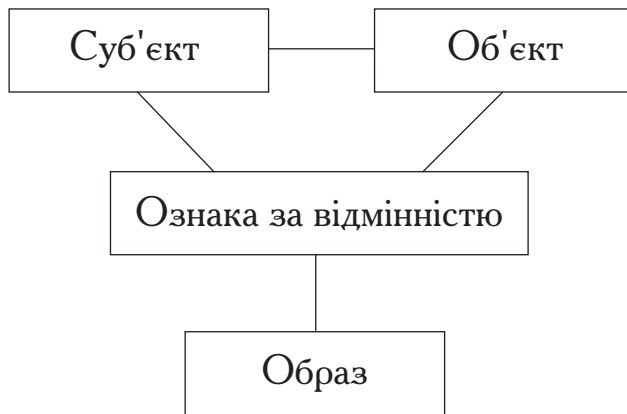
*А що мы ту вам защебетали,
Як соловейко при калиноўці,
Як ластівочка у нові стрісі [27, с. 29].*

Опоетизовуються та стають суб'єктом порівнянь обрядові атрибути, зокрема, вінок, а за принципом віднаходження подібності розкриваються об'єкти — сонце, місяць, яблуко, спільною ознакою яких є округла форма: «Везем тобі віночок, як сонце» [26, с. 44], «А наш віночко красний, як місячейко ясний» [10, с. 477], «А наш віночок красний, Як в небі місяць ясний» [28, с. 442], «Вийся, віночку, гладко, як червоненьке ябко» [2, арк. 1]. Все це формує загальний образ урожаю.

Характерним для українського поетичного мислення є те, що для компаративістичних моделей беруться зовсім прості, приземлені, господарські речі. Так, в обжинковій пісні виявлено суб'єкт — зібрані копи (урожай), фіри (господарський транспорт), а об'єкти — зорі, хмари, вжиті в демінутивній формі: «Стоять копойки так, як звіздойки, Їздять фіройки так, як хмаройки» [4, арк. 13]. Тут посилено працює асоціативне зорове сприйняття, що має особливий емоційний та естетичний вплив на слухача. Як бачимо, художньо-образні порівняння, з одного боку, зовсім прості, з іншого — ускладнюють текст, розширюють уявні рамки. Порівняння передається в гіперболічній формі: «Жито, як лоза» [19, с. 332], «Накладемо ж кіп, як на небі звізд» [20, с. 109] «Закладемо стіжки, як земля вширки, Як земля вширки, до неба ввишки» [22, с. 111], «Рясен віночок, рясен, А ще висший від колів, А ще красший від зорів, А ще висший від плота, А ще красший від злата» [2, арк. 2]. Геометрична інтерпретація об'єкта варіюється в межах неможливого. Максимальні розміри метафоризуються, переходячи в гіперболу. У такий спосіб подається динаміка об'єкта, його градація: «кращий від зорів, від злата».

Це одна модель порівняльних конструкцій, яка за чисельністю значно менша.

За формою їх ще називають заперечними порівняннями, у них аналогічно зіставляються предмети чи явища, але в заперечній формі. У тій частині порівняння, яка має форму заперечення, виділяються ознаки, що підкреслюють якусь рису (чи риси) предмета зображення. Домінуючим елементом в таких

конструкціях є вже не подібність, як у більшості текстах, а відмінність. Яскравим прикладом є веснянка з Колодяжного:

*Та нема свекра,
Як рідний татойко.
Та нема свекрухи,
Як рідна матюнка,
Та нема рідніше,
Як моя родина [17, с. 22].*

Порівняльна конструкція розкривається через відмінність, а точніше — розрізнення, протиріччя образів: «батько», «мати», «свекор», «свекруха». В основі компаративного компонента закладено несхожість та протиставлення.

На запереченні побудовано етнопоетичне порівняння в колядці: «Я й не поповна, не королювна, Я в татка дочка, як ягодошка» [5, арк. 213]. Важливо, що акцентації на соціальному стані (поповна, королювна) немає. Далі залишається стабільна модель — суб'єкт (дівчина), об'єкт (ягодошка), домінуюча ознака — природна краса. В іншому варіанті колядки, яка має схожу порівняльну конструкцію, бачимо окремі нюанси з уточненням на приналежність батьківства: «Я не королювна, я й не поповна, Я Михайлова дочка, як паняночка» [5, арк. 216]. Порівняння, побудовані за принципом заперечення, допомагають виділити в суб'єкта певну ознаку, яка пов'язана зі спорідненістю об'єкта. Такий принцип руйнує тісний взаємозв'язок, таким чином загострюючи враження. У подібній моделі порівняльної конструкції обов'язковим є частка не, яка розділяє на основі спільної ознаки суб'єкт та об'єкт.

Отже, розкрито роль одного із засобів етностилістики — порівняння. Представлено дві моделі компаративних конструкцій, які чітко формують тво-

рення фольклорного образу, в основі якого закладено народне асоціативне мислення. Усе базується на антропоцентризмі, розкриваючи ідеальні образи (дівчини, парубка). Домінантними постають вербальні характеристики з поетичних текстів, проте не залишилися поза увагою знання народних традицій, вірувань, символіки, з якими усталені фольклорні вислови перебувають у постійному взаємозв'язку.

1. Бохенська Є. Пісні і колядки, щедрівки / Є. Бохенська ; зап. у Перегінську на Станіславівщині. 1908 // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 28—3. — Од. зб. 198. — Арк. 10.
2. Зубрицький М. «Кониць нивойці, кониць» : обжинкові, побутові пісні та ін. / М. Зубрицький ; зап. в Ясениці Масьовій пов. Турка та в інших місцях. 1880 р. — Ф. 28—3/67. — Арк. 1.
3. Роздольський О. Пісні історичні, соціально-побутові, весільні, календарно-обрядові. Дашава Стрийського пов. / О. Роздольський // Наукові архіви рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 40—1. — Од. зб. 23. — Арк. 8.
4. Роздольський О. Пісні історичні, соціально-побутові, весільні, календарно-обрядові. Дашава Стрийського пов. / О. Роздольський // Наукові архіви рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. — Ф. 40—1. — Од. зб. 76. — Арк. 13.
5. Українські колядки та щедрівки // Рукописний збірник. — Папка № 2. — Арк. 213, 216, 220.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2003. — С. 1086.
7. Гаївки / збір. В. Гнатюк ; мелодії счопив на фонограф Й. Роздольський ; списав Ф. Колесса // Матеріали до української етнології. — Львів, 1901. — Т. 12. — 267, 100 с.
8. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія / М. Дмитренко. — К. : УЦКД, 2011. — 400 с.
9. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
10. Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / упоряд., передм. і прим. О.І. Дея ; нотний матеріал упоряд. А.І. Гуменюк. — К. : Наукова думка, 1963. — 408 с.
11. Колядки та щедрівки: зимова обрядова поезія трудового року / упоряд., передм. і прим. О.І. Дея. — К. : Наукова думка, 1965.
12. Колядки і щедрівки / збір. Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1914. — Т. XXXV. — 269 с.
13. Народні пісні з батьківщини Івана Франка / збір. та упоряд. В. Сокіл. — Львів : Каменяр, 2003. — 407 с.

14. Народные южнорусские песни / изд. А. Метлинского. — К. : В университетской топографии, 1854.
15. Павленко Є.І. Порівняння як граматична і стилістична категорія / Є.І. Павленко // Мовознавство : збірник. — 1970. — № 30.
16. Пісні Буковини / записав та упоряд. А.Ф. Яківчук. — К. : Музична Україна, 1990.
17. Пісні з Колодяжна / зап., упоряд. і прим. О. Ошуркевича. — Луцьк, 1998. — 152 с.
18. Пісні Сумщини / фольклорні записи В.В. Дубравіна. — К. : Музична Україна, 1989.
19. Поліська дома / збір., упоряд. і прокомент. В. Давидюк. — Луцьк : Твердиня, 2008. — Вип. 3. — 404 с.
20. Потапенко О. Бджола / О. Потапенко, Я. Потапенко // Словник символів культури України / за загальною редакцією В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. — К. : Міленіум, 2002. — С. 21—22.
21. Потєбня А.А. Объяснение малорусских и сродных песен / А.А. Потєбня. — Варшава, 1887. — Т. 2. Колядки и щедровки. — 809 с.
22. Потєбня О.О. Естетика і поетика слова / О.О. Потєбня. — К., 1985.
23. Рубчак Б. Уваги до засобів народної поезії / Б. Рубчак // Сучасність. — 1963. — № 4. — С. 27—28.
24. Смоляк О. Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури / О. Смоляк. — Тернопіль : Астон, — 2001. — Ч. II.
25. Українські народні пісні в записах М. Гайдая / голов. ред. Г.А. Скрипник ; наук. ред. і упоряд. М.М. Гайдай ; НАНУ, ІМФЕ ім. Т. Рильського. — К., 2010.
26. Фольклорні матеріали з отчого краю / збір. В. Сокіл та Г. Сокіл. — Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1998. — 616 с.
27. Чернопиский М.Г. Порівняння / М. Чернопиский // Українська фольклористика. Словник-довідник. — С. 313.
28. Шемберко Т. Астральний культ та його трансмісія у сучасному календарно-обрядовому фольклорі Західної Волині / Т. Шемберко // Нове життя старих традицій. — Луцьк, 2007.

Halyna Koval

ETHNICAL STYLISTICS OF COMPARISONS AND THEIR ROLE IN THE SUNG TEXTS OF CALENDAR CYCLE

The article deals with comparison as one of the devices in ethnical stylistics. The ground for comparative folklore constructions has been supplied by a psychological feeling of similarity or difference. In texts of calendar cycle comparisons have been developed as a process, i. e. a subject — an object — a common feature — an image.

Keywords: comparison, ethnical stylistics, artistic image, calendar cycle, calendar poetry.

Галина Коваль

ЭТНОСТИЛИСТИЧЕСКАЯ РОЛЬ СРАВНЕНИЙ В ПЕСЕННЫХ ТЕКСТАХ ГОДОВОГО ЦИКЛА

В статье рассматривается одно из средств этностилистики — сравнение. Основа фольклорных конструкций — психологическое ощущение сходства или отличия. По текстам календарного цикла сравнение раскрывается как процесс: субъект — объект — общий признак — образ.

Ключевые слова: сравнение, этностилистика, художественный образ, годовой цикл, календарная поэзия.